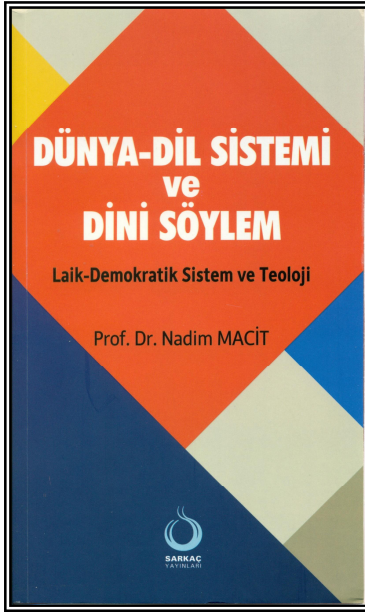

KİTAP DEĞERLENDİRME

Nadim MACİT, Dünya-Dil Sistemi ve Dini Söylem Laik-Demokratik Sistem ve Teoloji, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010

Bahadır Bumin ÖZARSLAN*

“İnsan kendini anlamadan önce yaşadığı ailenin, toplumun, devletin ve dünyanın içinde bulur. Konuşma, iletişim ve diyalog düzleminde dünyayı açıklama ve anlamaya kadar yayılan dil; metinlerde, haritalarda, çizimlerde, grafiklerde, matematikte, teknolojik araçlarda, iletişim ağlarında ve sembollerde kendini gösterir. Modernitenin etkisini ve dönüştürücü gücünü anlatan J. Habermas ‘insanın bedenini saran deri’ temasını kullanarak bir dünya-dil sistemini oluşturan düşünceye ve araçlarına göndermede bulunur. Ancak belirtilen dünya-dil sistemi 1989-1990’dan itibaren Batı’nın sınırlarını aşmış yeni bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda Dünya-Dil Sistemi; herhangi bir dilin ve tarihi tecrübenin dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını değil, tarihi ufku oluşturan düşünce sistemlerinin, ortak tecrübenin ve katılımın dilini ifade etmektedir.”¹.

Yukarıdaki satırlar, Prof. Dr. Nadim Macit’in “Dünya-Dil Sistemi ve Dini Söylem Laik-Demokratik Sistem ve Teoloji” isimli eserinin ilk cümleleridir. Kitabın sadece adına bakıp, içeriğine göz atmadan ve/veya kitabı okumadan kitap hakkında kanaat edinme alışkanlığı olan okuyucu kitlesinin bu yanlış alışkanlığına bir cevap niteliğindeki bu cümleler, kitabın oturduğu zemine ve mantığa dair açık ipuçlarını da içinde barındırmaktadır. Hangi alanda faaliyet gösterilirse gösterilsin, bilinçli veya bilinç dışı olarak kullanılan dil aslında, hâkim olan ya da kabul

* Araş. Gör. Bahadır Bumin Özarslan, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova- İZMİR.

¹ Nadim MACİT, *Dünya-Dil Sistemi ve Dini Söylem Laik-Demokratik Sistem ve Teoloji*, Sarkaç Yayınları, Ankara 2010, s.5.

görmüş, benimsenmiş veya benimsetilmiş olan anlayışı gösterir. Her insan, hayata geldiği andan itibaren bir dil dünyasının içinde kendini bulur. Hatta bu dil dünyası ile anne karnında muhatap olunduğunu gösteren ve kabul görmüş tıbbî çalışmalar da vardır. Bu gerçek, yukarıdaki satırların ışığında aslında şu anlama gelmektedir: Muhatap olunan yalnızca, anlama ve konuşma aracı olan bir dil değildir; onun daha da ötesinde ve üstünde bir anlayıştır, bir zihniyettir ki bu anlayış/zihniyet, bugünden yarına oluşmuş tesadüfi veya eklektik bir yapı değildir. Belirli bir tarihî arka planı, gelişimi ve onay süreci vardır. Bu süreci tamamlayan dil, yerleşik bir hâl alıp kullanılır bir nitelik kazanır ve o dili kullanan kitlenin hayatında merkezî bir rol oynar. Macit'in dikkat çektiği husus, dilin derin bir anlamı olduğu ve dünya dil sisteminin aslında, bir **"dünya inşa etme faaliyeti"** olduğudur. Nitekim çalışmada da değişik dönemlere ait dünya dil sisteminin ortaya çıkışı, geçirdiği aşamalar, geçmişten günümüze kabul edilirlilik ve kullanılirlilik katsayısı ele alınmıştır.

Macit'in kitabında vurguladığı hususların başında dünya dil sistemini, bilim modellerinin oluşturmuş olması gerçeği gelmektedir. Farklı unsurlar barındırmakla beraber, dünya dil sistemi bilim modelleri üzerine kurulmaktadır. Her dil sistemi, bir bilim modeli anlamına gelmektedir. Buna göre bilim dili, yorum dilini etkiler ve buna bağlı olarak dinin, sanatın, sosyal yapının, vs. yorumu da tabii olarak bundan etkilenir.

Çalışmada, dünya dil sistemi, üç dönemde incelenmiştir. Buna göre, tarihi süreç içinde "Klasik Dönem", "Modern Dönem" ve Post-modern Dönem" olarak üç farklı dünya/zihniyet ortaya çıkmıştır. Klasik Dönem'de "Cevher-Araz Kuramı" hâkimdir. Bu kurama göre bölünmez cüzlere cevher denir. Âlemden mevcut olan sayılı özlere bağlı olanlar ise arazdır. Araz, öze bağlıdır. Tanrı'nın varlığından insan fiillerine kadar yapılan açıklamaların temelinde bu kuram yer almaktadır. Yunan ve Hint felsefesine kadar uzanan bu anlayışa göre atomlar sabitse dünya da sınırlıdır. Dünya hareket etmez, duruş hâlinindedir (sükûn ve vukuf hâli). Bu sebeple gerek İslam Dünyası'nda gerekse Batı'da bu kurama karşı çıkararak dünyanın hareket hâlinde olduğunu söyleyen Mutezile Hareketi, Galile ve Copernicus gibi düşünce akımları ve bilim adamları aynı kaderi paylaşmışlar ve dışlanmışlardır. Bu dışlanmışlığın sebebi, dinin dilinden değil; bilim felsefesinin dilinden kaynaklanmaktadır. O dil de din modeline dayalı bir modeldir. Zira Klasik Dönem'de teoloji asıldır/özdür, diğer bilim dalları ise arazdır. Bilimler, teolojiye tâbi olduğu, teolojiye hizmet ettiği müddetçe anlam kazanır. Bu dönemde, Hıristiyan Dünyası'nda siyaseti yürüten de yine ruhanî sınıfa mensup kişilerdir. İslam geleneğinde ise Sultan asıldır, halk tebaadır. İslam Dünyası'nda ruhanîlik reddedilip insanî ve tabii olgu esas alındığı için ruhanîlik, siyasî kişiliklere ait olmuştur ve bu da siyasî kiliselerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. **Bu döngü, Hıristiyan Dünya'da demokrasi aracılığıyla tasfiye edilmiş ancak İslam Dünyası'nda ise bu değişiklik söz konusu olmadığı için tasfiye gerçekleşmemiştir. Macit, İslam coğrafyasında otoriterizmin hâlâ sürmesini, bu anlayışın hâkimiyetini devam ettirmesine bağlamaktadır.**

İkinci dönem olan Modern Dönem'de ise başlangıçta, baskıdan ve korkudan kaynaklanan sebeplerle açıkça din karşıtı bir dil kullanılmamıştır. Bu dönemde ortaya çıkan metinlerde, Batı'da kiliseye, İslam geleneğinde ise Sultan'a olan bağlılık göze çarpmakta ancak satır aralarında bu dil anlayışı, üstü kapalı bir şekilde eleştirilmektedir. Erken Dönem olarak adlandırılabilir bu dönemde, Tanrı vardır ve kabul edilir ancak dış dünyada varlık olarak

yoktur, akli bir ilke olarak vardır. Bu noktada din, ahlaki bir tutum olabilir fakat bir sistem olamaz. İnançın konusunu oluşturur ancak bilimsel bilginin konusunu oluşturmaz. İlerleyen dönem olan Geç Dönem’de ise bilim tasnifi, satır aralarını aşarak açıkça tersine çevrilmiştir. Teolojinin yerini, matematik ve fizik almıştır. Matematik ve fizik merkezî bir rol oynamakta, diğer bilim dalları ise bu iki bilim dalına hizmet ettiği ölçüde anlam kazanmaktadır. Bu dönemde amaç, bilimsel bilgi olarak kabul edilen bu alanlara katkı yapmaktır; Klasik Dönem’deki hikmete ulaşma hedefi, devre dışı kalmıştır. Tanrı’yı bilmekten ziyade, Tanrı gibi bilmek esastır. Bu sebeple insan aklı ve bilimsel bilgi kutsanmıştır. Görünen şeyleri dil yoluyla tanımlayarak dünya inşa edilir. Pozitivizmin etkisiyle dilin sınırları, dünyanın sınırları olarak belirlenmiştir. Wittgenstein’in “Tractatus” adlı eseri, bu döneme damgasını vurmuş ve modern bilim felsefesinin İncil’i işlevini görmüştür. Buna göre olguları aşan durumdan yani, metafizikten bahsedilir ise bunlar birer kuruntudur ve yalandır. Dünyanın inşası için din gibi olgu üstü hurafelerden arınılmalıdır. Algıya dayalı bir içeriğin olmadığı yerde, bilim yoktur. Zira bilimin olabilmesi için test edilebilirlik şarttır. Yirminci yüzyılın ortasına kadar devam eden bu süreçte din, duvarların arkasında kalmıştır. Kilise, kendi kabuğuna çekilmiş; İslam Dünyası’nda da din askıya alınmıştır. Din devre dışıdır ve teologlar suskundur. Bu dönem, ortaya iki sonuç çıkarmıştır. Bir yandan hurafelerin bilim dilinden ayıklanmasında önemli bir rol üstlenen bu dil sistemi, diğer yandan Sosyalizm ve Faşizm gibi baskıcı ve totaliter rejimlerin de doğumuna öncülük etmiştir. İki dönem arasındaki fark, ilk yönüyle belirginken ikinci yönüyle söz konusu değildir. Yani, bilime bakış değişmiş ancak baskıcı ve totaliter mantık devam etmiştir.

Post-modern Dönem olan üçüncü dönem ise yine Wittgenstein’in “Felsefi Soruşturmalar” adlı eseriyle şekillenmiştir. Bu eserinde Wittgenstein, “Tractatus” adlı çalışmasındaki önermeleri reddederek “Dil Oyunu Kuramı” adlı yeni bir kuramı ortaya atmıştır. Din dili ile ilgili olarak getirilen eleştirilerin bilim dili için de geçerli olduğunu söyleyen yazar, her dilin kendine ait bir işlevi olduğunu belirtir. Buna göre tarih dili, din dili, vs. kendilerine göre dillerdir. Bu dilleri birbirine yamamak, despotik ve mekanik bir dilin ortaya çıkmasına yol açar. Bu da totaliter ve baskıcı bir yapıyı üretir. Bu dillerin her biri ayrı bir işleve sahiptir ve bunlara, ayrılıklarını göz önünde bulundurarak bütüncül bir şekilde yaklaşmak gerekir. Ancak o sayede Dünya, yaşanılabilir bir hâle gelebilir. Bu kuramla birlikte Modern Dönem, çöküntüye uğramıştır. Modern Dönem’de hedonist ve ruhsuz bir toplumun oluştuğu; sürgün, mahpus, yalnız bir insan tipinin ortaya çıktığı; Tanrı’nın değil insanın öldüğü şeklinde eleştiriler getirilmiştir. Bu sebeple pozitivist felsefe eleştirilerek insana dönüş süreci başlatılmıştır. Tarihî ve yorumsamacı aklın önemi vurgulanmış ve bilimsel bilginin tarafsız olmadığı ifade edilmiştir. Buna göre bilim de bilgi de insan da taraftır ve insan aklı, “Boş Levha (Tabula Rasa)” değildir. Yine bu dönemde tarihçi Toynbee, İkinci Dünya Savaşı’nda Batı’nın galip gelmesi durumunda, iki kutuplu bir dünya oluşacağını ve sonraki süreçte dinlerin yükselişe geçeceğini iddia etmiştir. Bu sebeple de sentetik bir din oluşturma gereğine parmak basmıştır (Dinlerarası diyalog).

Bu dönemin önemli bir düşünürü Popper ise tek bir dünyanın olmadığını; fizikî (verili) dünya ve kültürel (inşa edilen) dünya olmak üzere iki dünya olduğunu; her iki dünyanın dilinin birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu iki dünyanın dışında bir de bilinmeyen

bir dünya vardır. Keşfi gereken bu dünya, varsayımlara dayalıdır. Bu noktada, bildiklerimiz farklı, cehaletimiz ise sınırsızdır. Bilim ve bilgi gerçekleştikçe keşfedilmemiş bu dünya keşfedilir ancak keşif gerçekleştikçe, hâlâ keşfi bekleyen pek çok şeyin olduğu gerçeği de ortaya çıkar. Popper'ın bu tasnifine Macit, bir dördüncü dünya ekler ve buna "Öteki Dünya" adını verir. Bir eylemin ahlakî değeri yoksa, hayır ile şer arasında bir fark bulunmuyorsa, o takdirde hukukun ve insanın geleceğinden bahsetmek mümkün değildir. Macit'e göre hesap verilecek dünya yoksa ahlak da değer de yoktur. O hâlde bir de sorumluluk dünyası olan "Öteki Dünya" dikkate alınmalıdır. Aksi takdirde insanlar arasındaki ilişkiler, anlamsızlaşır ve insanlar birbirini kandırır. İnsan ve bilgi, peçelenmiş olur. Nitekim şu satırlar, bu konuda Macit'in vurguladığı "Öteki Dünya" kavramının esasını teşkil etmektedir: "...**Öteki dünya hayatını vahiy yoluyla öğreniyoruz. Fakat insanın ölümü ve yeniden dirilişi, sorguya çekilmesi amellerinin karşılığını görmesi akıl yoluyla bilinebilir. Burada belirtmemiz gereken husus şudur: Öteki dünya, bu dünya hayatından kopuk değildir. Öteki dünya hayatı yüksek değerlerin ve amellerin sonucudur. Bunun bağlamı da doğrudan insanın yaşadığı hayatın niteliğidir. Diğer bir deyişle kurtuluşun yolu iman, iyiliğe ve barışa götüren eylemdir...**"².

Macit'e göre günümüzde dünya dil sisteminin geldiği nokta, ahlakî inanç, felsefi düşünce, dinî görüş ve ideoloji gibi değişik açılardan kaynaklanan derin ayrılıklara yol açmıştır. Bu durumda, insanların meşruiyetine inandıkları değerlerin yaşanabilirliğini sağlamak için bir çıkış yolu bulmak gereklidir. Bu soruya Macit'in verdiği cevap, laik ve demokratik hukuk sistemidir. Bu sistemin işlerliğinin sağlanması, bu uzlaşmayı gerçekleştirmekle mümkündür. Macit, bu cevabın gerekçesini ise şöyle izah ediyor: "...*Hem dinin hem de bireyin korunması ve birlikte yaşamanın geçerli, yaşanabilir hukuki temellerini inşa etmek için 'gelenek-modernite' kutuplaşmasını değil, iki tarihi durumun uzlaşımını temsil eden dili tercih etmemiz insanlığın geleceğine katkı sağlayacaktır. Geleneğin dili: Din adına baskıyı, hiyerarşik yapıları, karizmatik kişileri topluma musallat eder. Modern dünya-dil sisteminin katı, ötekileştirici, inancı tasfiye edici dili ise toplumu ilerici-gerici şeklinde ayrıştırır. Dini tutumlara sahip insanları aşağılamayı modernliğin göstergesi sayar. Tanımlayıcı ve aşağılayıcı dilden entelektüel modernliğe giriş olarak laik etiği ve dindarlığı öne çıkararak anlayış ise inançları inkâr etmeden, başkasına da dayatmadan birlikte yaşamanın imkânını arar. Dünyayı aşağılamadan ve başkasını sömürmekten vazgeçerek kendi dünyevi alanını kurmak ister...*"³. "...*Entelektüel modernliğin olmazsa olmaz şartı herkes için geçerli olan hukuk devletidir. Hukuk ister korusun, ister cezalandırsın herkes için aynı olmalıdır. Hiçbir şey asırların deneyiminin ürünü olan hukuki kuralları saptırmaktan daha fazla düşüremez demokrasinin itibarını. Çünkü insan haklarını farklı ölçütlerde uygulamak anti-demokratik güçleri ve otoriter rejimleri güçlendirir. Bu duruma göre dinin ve din mensuplarının geleceğini güven altına alan üç temel esas bulunmaktadır: (a) Dini, devletin sıfatı olmaktan çıkarıp, devleti farklı inançlara karşı tarafsız kılmak ve inançların varlığını korumak ve gelişmelerini sağlamaktır. (b) Hukuk kurallarını saptırmadan herkes için geçerli ve uygulanabilir kılmaktır. (c) Modern hayatın çeşitliliğini ve farklı inançların mevcudiyetini bilerek temel hakları*

² MACİT, *Dünya-Dil Sistemi*, s.206.

³ MACİT, *Dünya-Dil Sistemi*, s.268-269.

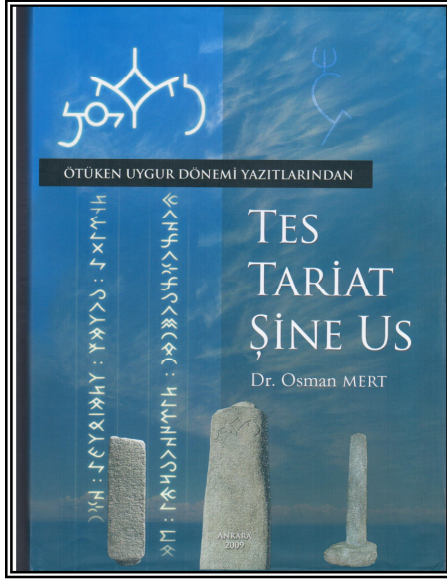
korumayı, tercihi, katılımı ve uzlaşmayı varlığının zorunlu şartı gören demokratik sistemin işlemlerini sağlamaktır..."⁴. Bu bağlamda Macit, laik-demokratik hukuk devletinin ilkelerini benimsemiş; hukuku kendi siyasî amaçları için kullanmayan ve adaleti esas alan siyasî liderlerin günümüzde başarılı olabileceğini belirtmekte ve İslam Dünyası'ndaki siyasî ruhanîlerin ancak bu yolla tasfiye edilebileceğini ifade etmektedir. Bu iddiasına kanıt olarak da Tarih'i işaret etmektedir.

Prof. Dr. Nadim Macit, bu çalışmasıyla disiplinler arası bakışın ne kadar önemli olduğunu, bir kez daha ortaya koymuştur. Bilim ve bilim felsefesi tarihinin aslında, siyasî tarihin şekillenmesinde ne kadar önemli bir rol oynadığını gözler önüne sermiştir. Siyasetin, hayatın bizatihi kendisi olduğu gerçeği dikkate alındığında, ortaya çıkan zincirleme etkinin boyutları daha iyi anlaşılabilir. Gerek Türk Dünyası gerek İslam Dünyası gerekse insanlık açısından üç kademeli bir hafıza yoklaması yapıldığında, Nadim Macit tarafından dikkat çekilen derin dil/zihniyet dünyasının bugün bile hayatımızı ne kadar etkilediği ve etkileyeceği üzerinde durulması gereken bir meseledir. Bu çalışmanın diğer bir özelliği de zehre karşı panzehir niteliğindeki reçeteyi de yazmış olmasıdır. Derlemenin ve aktarmanın faydası olduğu bir gerçektir ancak şifrelerin kırılması, buzdağının görünmeyen yüzünün açığa çıkarılması ve kısır döngüden çıkış yollarının gösterilmesi, hepsinin ötesinde ve üstündedir. Bu sebeple teşhis ve şikâyet etmekle kalmayıp, uyarı görevini ve tedavi yollarını da gösteren bu eser, sabırla ve itina ile okunarak üzerinde kafa yorulmayı fazlasıyla hak eden bir çalışmadır. Yerli ve millî bakış açısına sahip bir aydının zihnî çabasının sonucu olan bu kitap, Türk Milleti'nin bir mensubu ve yaşadığı toprakların çocuğu olmanın sorumluluğunun bilincinde olan Prof. Dr. Nadim Macit'in "Görev"inin farkında olduğunu ve gereğini fazlasıyla yerine getirdiğini gösteren en önemli delillerden biridir.

⁴ MACİT, *Dünya-Dil Sistemi*, s.269.

**OSMAN MERT, Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Taryat, Şine Us.
Belen Yayıncılık, Ankara 2009**

İbrahim ŞAHİN*

745 yılında Köktürk devletine son vererek Köktürkler gibi Ötüken merkezli bir kağanlık kuran Uygurlar, Köktürklerin yalnızca siyasi iktidarlarına ve topraklarına değil, aynı zamanda onların devlet büyüklerinin ardından “bengü taş” diktirme geleneklerine de sahip çıkarak yaptıkları başarılı işlerden, kazandıkları zaferlerden sonra halka ve gelecek nesillere duygu ve düşüncelerini aktarmak ve bunları ölümsüzleştirmek için önemli sayıda “bengü taş” diktirmişler, “belgü”lerini kazıtmışlardır. Ötüken Uygur Kağanlığı kağan ve kumandan yazıtlarının en dikkat çekici olanları Moyun Çor Kağan (747-759) adına dikilen *Tes, Tariat* ve *Şine Us* yazıtlarıdır.

Atatürk Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Osman Mert tarafından hazırlanan *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes-Taryat-Şi-*

ne Us adlı eser Belen Yayıncılık ve Matbacılık yayınları arasında yayınlanmıştır. Kitap üstün baskı kalitesiyle daha ilk anda ilgi çekmekte ve okuyucuda takdir hisleri uyandırmaktadır. İlk sayfaları açıldığı anda gerek yazıt metinlerinin hazırlanışı gerekse yazıtlar ve yazıtların bulunduğu coğrafya ile ilgili fotoğraflar ile kitabın içeriğinin de dış görünüşünden farklı olmadığı görülmektedir. Kitap basım kalitesi, iç tasarımı, hazırlanış yöntemi itibarıyla daha evvel değerli araştırmacı Cengiz Alyılmaz'ın “Kurmay” yayınları arasında çıkan *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu (2005)* ve yine aynı araştırmacının “Karam” yayınları arasında çıkan *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde (2007)* adlı eserler serisinin başarılı bir halkası niteliğindedir.

Çalışma 1. Giriş, 2. Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları, 3. Sözlük-Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Kitabın Giriş bölümünde yazıtlar ve Çin kaynaklarında geçen bilgilerden hareketle Köktürk, Uygur devletlerinin tarihi, bozkır halklarının askeri, siyasi, sosyal hayatları vb.

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova - İZMİR.
miharbisahin@hotmail.com

konularında çok genel bir giriş yapıldıktan sonra, “Uygur” adının kökeni ve Uygur Kağanlığının ortaya çıkışı, yaşanan siyasi olaylar, Kağanlığın yükselişi ve kağanlığın yıkılışı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Daha sonra yine özellikle yazıtlarda geçen bilgilerden hareketle Uygur Kağanlığındaki ekonomik hayat, yerleşik hayat ve Uygurların kurdukları şehirler hakkında bilgilere yer verilmektedir. Bu bölümde Uygurların *Ordu Balık*, *Bay Balık* adlarıyla kurmuş oldukları şehirlerle ilgili uydu fotoğraflarına, şehir kalıntılarının bugünkü durumlarını gösteren fotoğraflara ve şehirler üzerine hazırlanmış planlara; yine bu şehirlerde yapılan kazılar sırasında çıkarılmış yazıtlarla ilgili bilgi, bulgu ve fotoğraflara yer verilmiştir. Bu bölümde zikredilen şehirler dışında yazıtlarda adı geçmeyen fakat Uygur Kağanlığına ait olduğu sanılan başka şehirlere ait bilgi ve belgelere de yer verilmektedir. Bunlardan biri *Çilen Balgas* şehridir. Burada *Çilen Balgas* şehrinin bulunduğu bölgenin uzay fotoğrafına, *Çilen Balgas* şehrinde kalan kalıntıların planına ve kalıntıların bugünkü fotoğraf görüntülerine yer verilmiştir.

Mert, son zamanlarda yapılan çalışmalarla bugün Tıva sınırları içinde kalan bölgede ortaya çıkarılmış olan Uygur şehirlerinden de bahsetmektedir. Bu çerçevede Tere Hol (Göl) içinde bir adada bulunan Toprak Kale şehrinin uydu fotoğrafına, şehrin planına ve şehrin bugün mevcut kalıntılarının fotoğraf görüntülerine kitabında yer ayırmıştır. Fotoğraflar arasında yerleşik hayatın önemli göstergelerinden sütun altlıklarının, loğ taşlarının fotoğrafları da bulunmaktadır.

Giriş bölümünde 58-93. sayfalar arası Ötüken Uygurlarının hayatında önemli rol oynamış dinlere ayrılmıştır. Burada daha çok Gök Tanrı Dini ve bu dinde etkili olan “Tabiat Güçleri” konusu ele alınmıştır. Yazar bu bilgileri bölgede araştırma yaptığı dönemde şahit olduğu dini ritüellere ait fotoğraflarla da süslemektedir. Ardından daha kısa olmakla birlikte Budizm ve Maniheizm dinleri hakkında genel bilgilere yer vermiş, Köktürklerin ve Uygurların bu dinlerle tanışması ve bu dinlerin Türkler arasında yaygınlaşması konuları üzerine durmuştur.

Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları başlığını taşıyan 2. Bölüm kitabın asıl yazılış amacını teşkil eden Ötüken Uygur Kağanlığı yazıtlarına ayrılmıştır. Bu bölümde ilk sırada Uygur Dönemi Kağan ve Kumandan Yazıtlarından Karabalgasun I, II, III yazıtları ve Mutrın Temdeg yazıtı hakkında bilgi ve fotoğraflara yer verilmiş; çalışmanın amacı dışında kalması münasebetiyle bu yazıtların metinleri üzerine durulmamıştır.

Tes, Taryat, Şine Us yazıtlarının bulunduğu kısımda her yazıtla ilgili olarak öncelikle yazıtın bulunduğu noktanın uydu fotoğrafına yer verilmiştir. Daha sonra yazıtların yazım ve dil özellikleri konusunda, yazıtta geçen ünlü, ünsüz, çift ünsüzler ve hece işaretleri çerçevesinde bilgiler ses değerleriyle birlikte tablolar halinde gösterilmiştir. Bundan sonra yazıtların parçalarına ait estampajlı-estampajsız fotoğraf görüntüleri, yazıtlar üzerine kazılmış tamgaların fotoğrafları, mezar külliyesi planları kitapta yerini almıştır. Bu görüntüler arasında daha evvel başka araştırmacılar tarafından hazırlanmış yazıtlar ve mezar külliyesine ait planlara da yer verilmiştir. Bu bilgi ve belgelerin ardından yazıt parçalarının her cephesine ait epigrafik belgelenmeler, yorumlu yazı çevrimi, Türkiye Türkçesi aktarımı sıralanmaktadır.

Epigrafik belgelenmelerde harflerin geçmişteki (yazıtın ilk yayınlarındaki) ve hâlihazırda durumlarını göstermek için farklı renklerden yararlanılmıştır. Epigrafik belgelenmede

harflerin bu şekilde gösterilmiş olması, yazıt üzerinde çalışma yapacak fakat yazıtı çıplak gözle görme ve inceleme imkânı bulamayan kişilerin yazıtlar hakkında doğru fikir edinmeleri, dolayısıyla yapacakları çalışmaların sağlıklı olması açısından son derece önemlidir. Mert'in burada yaptığı en başarılı işlerden birisi de; yazıtla ilgili yayınları ve yazıtlardaki kimi kelime ve ifadelerle ilgili yapılan okumaları ve başka çalışmaları dip notlarda göstermiş olmasıdır. Bu sayede yazıtlar üzerinde kimlerin daha önce hangi çalışmaları yaptığı rahatça görülebilmektedir. Bu dipnotların kimilerinde araştırmacıların ulaştıkları sonuçlara da yer verilerek suretiyle çalışmaların içerikleri konusunda kısmî de olsa okuyucu haberdar edilmektedir.

Sözlük-Dizin başlığını taşıyan üçüncü bölümde yazıtlarda geçen sözcüklerin ilk olarak anlamları daha sonra hangi yapı içerisinde geçtiği ve en nihayetinde hangi yazıtın hangi cephesinde hangi satırda anıldığı bilgilerine yer verilmektedir. Bibliyografya başlığı altında çalışma sırasında yararlanılan kaynakların dışında konuyla yakından ve uzaktan ilgili olan tüm kaynaklara yer verilmiş, böylece araştırmacılara zengin bir kaynak listesi sunulmuştur.

Geneli itibarıyla kitap için söylenebilecek önemli noktalardan biri de, saha araştırmacısı olarak yazarın yazıtların bulunduğu coğrafyaya, noktalara, yazıt parçalarına vs. dair şahsen çektiği fotoğraflara yer vermiş olması, dolayısıyla taşlara hem bir araştırmacı olarak hem de o coğrafyada yaşayan insanların gözüyle onlara bakabilmiş olmasıdır. Saha araştırmaları ile masa başı araştırmalarını birleştirebilen, doğru ve güvenilir bilgilerle görselliği ön plana çıkarabilen bu tür araştırmalar, Eski Türkçe alanına olan ilgiyi daha da arttıracak yazıtların zamana ve tabiat şartlarına bağlı olarak her geçen gün eriyip yok olma sürecinde onların sığındığı "bengü kitaplar" olacaktır. Bu başarılı çalışmanın Eski Türkçe sahasında yapılacak başka çalışmalara da örnek olması dileğiyle Osman Mert'i hem kutluyor hem de kendisine teşekkür ediyoruz.

KAYNAKÇA

- ALYILMAZ, Cengiz, **Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu**, Ankara, 2005.
- . **(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde**, Ankara, 2007.
- AYDIN, Erhan. **Şine Usu Yazıtı**. Çorum, 2007.
- MERT, Osman. **Ötüken Uygur Dönemi Yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us**, Belen Yayıncılık Matbacılık, Ankara, 2009.
- ORKUN, H. Namık, **Eski Türk Yazıtları**, 3. Baskı, Ankara, 1994.
- KLYAŞTORNIY, S. G., "Tes Abidesi", Çev. F. S. Bozkurt, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Ankara, 1986, s.151-171.
- ÖGEL, Bahaeddin. "Şine Usu Yazıtının Tarihi Önemi (Kutluk Bilge Külkagan ve Moyunçur)", **Bellekten**, Cilt XV, Sa. 59 (1951), s.361-379.
- TEKİN, Talât, "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi". **Bellekten**, Cilt XLVI, Sa. 184 (1983), s.795-838.
- TEKİN, Talât, "Tes Yazıtı Hakkında Dokuz Not", **Erdem**, Cilt 5, Sa. 14 (1989), s.389-398.

**Geroy Volşebnoy Skazki (Proishojdenie Obraza), Elezar Moiseyeviç Meletinskiy,
(Sorumlu Redaktör V. M. Jirmunskiy), Moskova 1958, 263 Sayfa.**

Muvaffak DURANLI

Rusya’da yapılmış masal çalışmalarında ülkemizde ilk bilinen adlar arasında Vladimir Propp ve onun “Masalın Biçimbilimi”(Olağanüstü Masalların Yapısı) adıyla Türkçeye çevrilen kitabı gelmektedir. Burada üzerinde durduğumuz Rus bilim adamı Elezar Moiseyeviç Meletinskiy’in *Geroy Volşebnoy Skazki (Proishojdenie Obraza)* (Büyü Masalının Kahramanı ‘Karakterin Kökeni’) adlı çalışması ise, ne yazık ki ülkemizde yaygın olarak tanınmamaktadır.

Vladimir Propp’un sözünü ettiğimiz kitabının ilk baskısından otuz yıl sonra, E. M. Meletinskiy’in burada tanıtmaya çalışacağımız ilk çalışması olan “Büyü Masalının Kahramanı” 1958 yılında Moskova’da yayınlanır. Bu nedenle E. M. Meletinskiy, hocası olarak da görülebilecek V. Propp’un çalışmalarına her zaman gönderme yapabil-

me ve Propp’un çalışmasından sonra gerek Rusya’da gerekse Batı ülkelerinde yapılmış çalışmalara ulaşma imkânına sahip olmuştur.

E. M. Meletinskiy’in bu çalışması, “Giriş” (ss. 3- 15) dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü “Malenezya, PaleoAsya ve Amerikan Yerli Folklorunda Öksüz Fakir Çocukla İlgili Masallar” (ss. 16- 63), ikinci bölüm “Küçük Kardeşle İlgili Masalların Kökeni ve Masalın Şekillenmesinde Bu Masalların Rolü” (ss. 64- 160), üçüncü bölüm “Büyü Masalında Kovulan Üvey Anne Tipi” (ss. 161- 213) ve çalışmanın son bölümü “Büyü Masalının Alt (Düşük) Seviyedeki Kahramanı” (ss. 213- 256) başlıklarını taşımaktadır.

E. M. Meletinskiy’in çalışmasının “Giriş” bölümüne masalın klasik tasviriyle başlar. Ona göre “...masal, kökleriyle sınıf öncesi toplumun halk yaratıcılığına gitmekte ve insana büyük bir sanatsal zevk vererek bugüne dek insanın yoldaşı olarak kalmaktadır”.¹

Elbette E. M. Meletinskiy’in çalışmasında 1950’li yıllar Rusya’sının Batı’daki çalışmalara karşı küçümseyici yaklaşımın yer alması kaçınılmazdır. Bu küçümseyici yaklaşım, çalışmanın “Giriş” bölümünün ilk sayfalarında kendini ortaya koymaktadır. E. M. Meletinskiy,

^{*} Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Öğretim Üyesi

¹ E. M. Meletinskiy, *Geroy Volşebnoy Skazki (Proishojdenie Obraza)*, Moskova 1958, s.3.

masal araştırmalarında Batı'da ulaşılan seviyenin aşırı derecede "Avrupa Merkezîyetçi" olduğunu ve Çin, Japonya ve Endonezya masallarının Avrupa kültür ortamındaki masallarla karşılaştırılmayacağını savunmaktadır. Ona göre, "Bu ülkelerde Avrupa kültüründen oldukça uzak olan farklı bir kültür oluşmuştur: ...Uzak Doğu folklorunu analiz etmek için Avrupa masal şemalarının kullanımını mantıksızlık içermektedir".²

E. M. Meletinskiy, çalışmasının adında vurguladığı gibi, büyü masalının kahramanını incelemeyi birinci sıraya almıştır. Ona göre, Batılı araştırmacılar "...her şeyden çok konu problemiyle ilgilenmişler, masalın kahramanı ise genellikle gölgede kalmıştır. Batıdaki bütün incelemeler üç temel bakış açısı üzerine kurulmuştur". Bu bakış açıları genelde masalın genetiği, konuların yayılımı ve masalın şiirsel yapısının incelenmesini içermektedir.

Büyü masalındaki bazı konuların "ilkel anlatı folkloru"ndan miras kaldığını ileri süren E. M. Meletinskiy, bunun en belirgin örneğinin insan görünümünü alan totem hayvanı olan büyülü eşle ilgili masallar olduğunu ileri sürmektedir. "Koruyucu ruh da olan böyle bir eş kahraman, genellikle yıkanma sırasında (kuğu kadın vb.) kadının giysisini çalarak alır, evlilik tabusunu (onun adını anarak) yıkarak eşini kaybeder".³

E. M. Meletinskiy'e göre "Büyü masalının en önemli çizgisi fantastizmdir. Bu, ilkel folklorun mitolojik tasavvurlarıyla bağlantılıdır. Mitolojik dünya görüşü, doğanın güçlerini kişileştirmekte ve insan dışındaki etkin güçleri ruhlara ait görmektedir. İnsanın başarısı onun niteliklerine ve kaderine değil, majik kuralları kesin uyulmasına bağlıdır... Mitolojik hikâyeler, insanın doğayla mücadelesinin heyecanını ve insanın doğaya bağımlı olduğunu kabul ettiğini ifade etmektedir: insanın kişiliği ve insanların karşılıklı ilişkileri gölgede kalmakta, sosyal ilişkiler mitolojik olarak düşünülen bir doğa elementi olarak verilmektedir".⁴ E. M. Meletinskiy, bu oluşumun büyü masalının yaratıcılarını da etkilediğini, büyü masalının yaratıcılarının "insanın pasifliğini alt eden büyülü güçleri daha etkin olarak düşündüklerini"⁵ belirtmektedir. Ona göre, "Masaldaki büyülü güçler 'kendiliğinden' etkinleşmektedir, onlar adaleti savunan sosyal güçlerin timsalidir. Masalın mutlu sonu majik özelliğini yitirmiş ve adaletin zaferine olan inancı ifade etmeye başlamıştır".⁶

E. M. Meletinskiy, masalın farklı türlerden de birikimler aldığını, ilkel efsanelerin koruyucu ruhlarının kahramanın büyülü yardımcılara dönüştüğünü, etnografik belirginliğini yitiren bu koruyucu ruhların zaman içinde şiirsel bir karakter kazandığını düşünmektedir.⁷ Çalışmasının pek çok yerinde ana amacının masaldaki sosyal köklerin, sosyal ilişkilerin analizi olduğunu, zira büyü masalının bu köklerin ve ilişkilerin fonunda şekillendiğini belirten Meletinskiy'in dikkat merkezinde, halkın ideallerini taşıyan kahraman yer almaktadır.

Masalın zaman içindeki evrimini "Giriş" bölümünde değerlendirdikten sonra, çalışmanın "Malenezya, Paleo-Asya ve Amerikan Yerli Folklorunda Öksüz Fakir Çocukla İlgili

² Meletinskiy, *age*, s.3.

³ Meletinskiy, *age*, s.12.

⁴ Meletinskiy, *age*, s.14.

⁵ Meletinskiy, *age*, s.14.

⁶ Meletinskiy, *age*, s.14.

⁷ Meletinskiy, *age*, s.14.

Masallar” başlığını taşıyan birinci bölümü gelmektedir. Bu bölümde, öksüz fakir tipinin kültürel açıdan geri kalmış halklarda, özellikle de Malenezya, Tibet- Birmanya’nın dağlı kabilelerinde, bozkırlarda yaşayan Kızılderililerde, Eskimo ve Çukçalarda belirgin bir yer aldığını belirten E. M. Meletinskiy, Gunantuna adı verilen Malenezya halk grubunda bu masal tipinin yaygınlığı üzerinde durmaktadır. Gunantuna toplumunu farklı kılan özellik, akrabalık bağının anne çizgisinden gitmesi ve çocukların anneye ait olmasıdır.⁸

E. M. Meletinskiy, Gunantuna inançlarında deniz, gece ve ateşin sahip ruhu, destan kahramanlarının annesi olarak kabul edilen inanç unsurunu değerlendirdikten sonra “To Kabinana” ve “To Karvuvu” adlı ikiz kardeşlerle ilgili mitleri ve “Kaya”, “Tutanavurakit” ve “Takaran” adlı ruhların insanlarla savaşımını anlatan destan metinleri üzerinde durmaktadır. Kaya, bütün ailenin koruyucu ruhu, Tutanavurakitler ise elfelere benzeyen iyi orman ruhları olup aşk büyüsü yapmakta, şarkı söylemekte ve ağaç oyma işiyle uğraşmaktadırlar.⁹

Özellikle aile içi çatışmaların halk anlatılarında yer aldığını, kayın validesiyle ormana giden, onun zorlamasıyla ağaca çıkan ve kötü kadının büyüsüyle ağacın dalları tarafından esir alınan gelinin maceralarının anlatıldığı masallardan örnekler vererek göstermektedir.¹⁰

E. M. Meletinskiy, çalışmasının bu bölümünü kurgularken Sovyet araştırmacıardan çok Batılı bilim adamlarının çalışmalarına gönderme yapmaktadır. Araştırmacı, “Kat-Vuruga” hikâyesini R. Codrington’dan (R. Codrington, The Melanesians, Oxford, 1891, Folk- tales No 71), Malenezya kültür yapısını incelerken sık sık W. H. Rivers’den (W. H. Rivers, The History of Melanesian Society, v I- II, Cambridge, 1914) alıntı yapmaktadır.

Araştırmacıya göre, “öksüz tipinin popülerleşmesi kabile sisteminin çöküşünün sonucudur. Kimsesiz kalan öksüz tarihsel açıdan tipik bir figüre dönüşmektedir. Bu figürün ortaya çıkışı büyü masalının bir tür olarak şekillenmesine işaret etmektedir.”¹¹

Öksüz tipinin Eskimo ve Çukçalardaki yaygınlığını kanıtlamak için E. M. Meletinskiy, V. G. Bogoraz’ın¹² ve S. İ. Rudenko’nun¹³ çalışmalarına gönderme yapmaktadır. Gerek Eskimo gerekse Çukça anlatılarında besleyemedikleri veya kurtulmak istedikleri çocuklarını terk eden aileler, kocası tarafından terk edilen kadın, kabilesi tarafından bırakılan dul, komşuları tarafından gücendirilen aç yaşlı kadın ve öksüz fakir çocuğun yaygın masal kahramanı olduğunu belirtmektedir.¹⁴ Bu türden masalların en belirgin örnekleri E. S. Rubtsova tarafından Asya Eskimolarında kaydedilmiştir.¹⁵

⁸ Meletinskiy, *age*, s.16.

⁹ Meletinskiy, *age*, s.19.

¹⁰ Meletinskiy, *age*, s.21.

¹¹ Meletinskiy, *age*, s.35.

¹² V. G. Bogoraz, “Sotsialnoy stroy amerikanskikh eskimosov”, *Voprosi istorii doklassovogo obşçestva. Sbornik statey k pyatidesyatiletuyu knigi F. Englesa*, Moskva-Leningrad, 1936.

¹³ S. İ. Rudenko, *Drevnyaya kultura Beringova morya i eskimoskaya problema*, Moskva-Leningrad, 1947.

¹⁴ Meletinskiy, *age*, s.42.

¹⁵ E. S. Rubtsova, *Materiali po yazıku i folkloru eskimosov*, Moskva-Leningrad, 1954, No 15, 21.

E. M. Meletinskiy, Çukçalarda yaygın olan eşi tarafından terk edilen kadınla ilgili masalların öksüz fakir çocuk masallarının “kadın paralelleri” olduğunu düşünmekte ve “ilkel folklorun çekirdeğindeki büyü masalının şekillenmesinin suçsuz yere terk edilenler temasının gelişmesiyle bağlantılı”¹⁶ olduğunu düşünmektedir. Bu tür masalarda hayvanlar ve kuşlar, öksüz çocuğa yardım etmektedir. Yiyeceğini köpeklerle paylaştığı için köpekler ona teşekkür olarak savaşçı gücü vermekte, kuşlar kör öksüze su taşımakta o da bu kuşlar sayesinde büyüüp usta bir avcı olmaktadır.

Eskimo ve Çukça masallarını karşılaştıran araştırmacı, “Çukça masalı hemen hemen her zaman öksüzün masalın sonunda nasıl yakışıklı bir erkeğe dönüştüğünü göstermek için onu başlangıçta çirkin olarak tasvir eder. Zira büyü masalı için karakteristik olan ‘umudunu yitirmeyen’ kahramanıdır”¹⁷ der.

Araştırmacı, öksüz motifini fantastik değil, realist bir yapıda olduğunu belirterek bu tipin büyü masalının şekillenmesinde merkez bir konum aldığını düşünmektedir, çünkü bu tip kabile yapısının insancılığını ortaya koymaktadır.¹⁸

E. M. Meletinskiy’in çalışmasının ikinci bölümü “Küçük Kardeşe İlgili Masalların Kökeni ve Masalın Şekillenmesinde Bu Masalların Rolü” başlığını taşımaktadır. Büyü masalında küçük kardeşin idealleştirilmesini sosyal bir olgu olarak ele alan E. M. Meletinskiy, bunun kabile yapısının çöküş döneminde ortaya çıkan sınıfsal eşitsizliğe karşı demokratik bir protesto olduğunu ileri sürmektedir.¹⁹

E. M. Meletinskiy’e göre, küçük kardeşe büyü masalında belirgin özelliklerin verilmesinin altında toplumda miras hukukunda küçük kardeşe evin, malın büyük bir bölümünün verilme nedeni yatmaktadır. Literatürde “minorat” olarak adlandırılan bu sistem, kapitalizm öncesi evrede pek çok toplumda görülmektedir. E. M. Meletinskiy, Sibiryaya Türk toplumlarında minoratın egemen olduğunu genelde Sibiryaya Türk toplulukları, özelde ise Şor Türkleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan N. P. Dırenkova’nın çalışmalarına gönderme yaparak açıklamaktadır.²⁰

E. M. Meletinskiy, çalışmasında Slav halklarında da minoratın yer aldığını belirtmekte ve E. İ. Yakuşkin, V. F. Muhin, F. L. Barıkov, İ. G. Orşanskiy, K. F. Çepurnıy, İ. Şrag, V. V. Tarnovski gibi araştırmacıların çalışmalarına gönderme yapmaktadır.

E. M. Meletinskiy’e göre, bazı toplumlarda minoratın görülme nedeni yaşam biçimiyle bağlantılıdır. “Tarım ve ilkel düzeydeki hayvancılık minorat için ekonomik bir zemin oluşturmuş, ekonominin bu doğal seyrinde küçük çocuklar anne babalarıyla kalmış, büyükler (elbette kabileleri ile bağlarını koparmadan) yeni yerlere gitmişlerdir”.²¹

¹⁶ Meletinskiy, *age*, s.43.

¹⁷ Meletinskiy, *age*, s.50.

¹⁸ Meletinskiy, *age*, s.62.

¹⁹ Meletinskiy, *age*, s.64.

²⁰ N. P. Dırenkova, “Kult ognya u altayskih tyurkov i teleut”, *Sbornik Muzeya, Antropologii i Etnografii*, 1927, VI.

²¹ Meletinskiy, *age*, s.103.

Ata erkil ailenin gelişimiyle (özellikle yerleşik tarım koşullarında) büyük kardeş ön plana geçmeye başlamıştır. O, babanın ölümünden sonra ailenin bütün mülkünün idarecisi olmuştur. Dini sorumluluklar da çoğunlukla ona geçmiştir. E. M. Meletinskiy'e göre, Polinezyalıların tanrının büyük oğlana yerleşmiş olduğu düşüncesi buradan gelmektedir.²²

Kardeşlerin maceralarının anlatıldığı masalların doğu toplumlarında da sevildiğini belirten E. M. Meletinskiy, bu bölümde Vedaların giriş kısmı olan Rigveda'da yer alan "Ekata", "Dwita" ve "Trita" adlı üç kardeşle ilgili masala da gönderme yapmaktadır. Masalda büyük kardeşlerin küçük kardeşleri "Trita"yı kıskanıp kuyuya atmaları anlatılmaktadır.²³

E. M. Meletinskiy, farklı kültür ortamlarında erkek kardeşlerle ilgili anlatımlar üzerinde durduktan sonra kadın tipine geçmektedir. Araştırmacı, çalışmasının bu bölümünde "Kovulan Üvey Anne Tipi"²⁴ üzerinde durmaktadır.

Büyü masalının kadın kahramanının çoğunlukla kötü üvey annenin kurbanı olan üvey kız olduğunu belirten araştırmacı, "Üvey kız masalda küçük erkek kardeşle aynı yeri alır. Anlaşılan, o suçsuz yere kovulan kadın kahramanların -terk edilen eş, küçük kız, küçük yaştaki eş- tiplerini ezmiştir"²⁵ diyerek bu tipin yaygınlık kazanma nedenlerini açıklamaya çalışır. E. M. Meletinskiy'e göre, kocası tarafından terk edilen kadın karakteri daha arkaiktir. Ona göre, bu arkaikliğin kanıtı, bazı masalarda terk edilen kadının ayıya dönüşüp kocası ve onun akrabalarından intikam almasıdır.

Küçük kız kardeşle ilgili masallardan farklı örnekler de veren araştırmacı, Afrika masallarında da benzer motiflerin olduğunu belirtmektedir. Örneğin Malgaşka masalında üç kız kardeş yoldan geçenlere kimin daha güzel olduğunu sorarlar, herkes küçük kızı işaret eder. O zaman büyük kız kardeşler, küçüğün bütün süslerini alır, saçlarını keser ve onu hizmetçiye dönüştürürler. Sonra komşu krallığa giderler. Küçük kız kardeş yaşlı bir kadının verdiği tohumu toprağa gömer. Bu tohumdan bir ağaç (evlilik ağacı) büyür, kız ağaçtan sadece bir meyve koparır. Kral, kızla evlenir. Büyük ablalar sivrisineklere ve bok böceklerine dönüşür.²⁶

Bunun dışında masalarda çok sık olmasa da yer alan kayın valide ve gelin arasındaki çelişkiyi E. M. Meletinskiy, ataerkil evlilik düzeniyle, gelinin yabancı bir boya geçişiyle bağlantılı olduğunu düşünmektedir. Yabancı ailede genç kadına hizmetçi rolü verilmekte, o ağır işleri yapmakta, sevilmeyen, yabancı, kötü insanlara tabi olmaktadır. Kayın valide kötüyü, kısmen de yabancı bir boyun insanını temsil etmektedir.²⁷

Araştırmacı, bütün bunlara karşın ilkel klasik ailenin (toplumun) üvey anneyi bilmediğini, anneliğin sadece gerçek anneye değil, aynı zamanda annenin kız kardeşine, ikinci ve

²² Meletinskiy, *age*, s.107.

²³ Meletinskiy, *age*, s.126.

²⁴ Meletinskiy, *age*, s.161-213.

²⁵ Meletinskiy, *age*, s.161.

²⁶ Meletinskiy, *age*, s.166.

²⁷ Meletinskiy, *age*, s.179.

üçüncü kuşak akrabalara da düştüğünü belirtmektedir.²⁸ Zaman içinde yabancı boylardan eş almanın kadınlar arasındaki bağların zayıflamasına neden olduğunu belirten E. M. Meletinskiy, zaman içinde ana erkil yapıdan ata erkil yapıya geçişle birlikte, babanın diğer boylardan aldığı eşlerin üvey anne sayılmaya başlandığını belirtmekte ve bu düşüncesini farklı Kızılderili toplumları üzerine yapılmış çalışmalarla desteklemektedir.²⁹

E. M. Meletinskiy'e göre, "kültürel açıdan geri kalmış halklarda üvey anne ve üvey kız masalları hemen hemen hiç yoktur".³⁰

Çalışmasında daha sonra üvey anne ve üvey kızla ilgili masalların Avrupa ülkelerinden İzlanda'da ve Doğu Slav halklarının folklorunda da tespit edildiğini belirten E. M. Meletinskiy, bu tür masalların İzlanda'da çok eski köklere dayandığını rahip Oddi'den kalan bir nasihat metninden hareketle açıklamaktadır. Bu metinde rahip, krala çobanların anlattığı üvey anne ile ilgili yalan masalları dinlemektense kraliyet tarihini (XII. yüzyıla ait) dinlemesinin daha iyi olacağını nasihat etmiştir.³¹ Daha sonra araştırmacı, İzlanda'da bu konuyu içeren birkaç masalın olay örgüsünü vermektedir. Bu masallardan birinde üvey anne üvey kızını köpeğe dönüştürmekte, ancak kız dokuz günde bir insan görünümünü almaktadır. Eğer kız insan görünümünü aldığı bu günde evlenirse bu durumdan kurtulacaktır. Köpeğin güzel bir kıza dönüştüğü bu günde kızı prens görür ve onunla evlenmek ister. Evlilik gecesi üvey kız bu lanetten ebediyen kurtulur.³²

Slav masallarında ise üvey anne karakteri, demonolojik özelliklerden yoksun, kötü niyetli bir kadındır. Realist nitelikteki bu masalarda üvey kızın aile içindeki acınası durumu bütün çıplaklığıyla belirtilir. O, artık bir hizmetçidir, bu nedenle üvey anne artık kıza zor görevler vermemekte, sadece ağır, pis işleri ona yaptırtmaktadır.³³

Elbette çok belirgin farklılıklar da söz konusudur. "Baloda ayakkabısını kaybeden Külkedisi batı folkloru için tipik bir anlatımken Yakın Doğu'da bilinmediğini"³⁴ söyleyen E. M. Meletinskiy, üvey anne ve üvey kızla ilgili Hint masalların, Yakın Doğu ve Endonezya masalları arasında ara bir konum aldığını belirtmektedir.

Kuzey Amerika yerli kabilelerindeki üvey anne masalından örnekler veren E. M. Meletinskiy, bunun için R. Lowie, G. A. Dorsey, İ. B. Swanton, A. L. Kroeber'in çalışmalarına gönderme yapmaktadır.³⁵

Meletinskiy'in çalışmasının diğer bölümü "Büyük Masalının Alt (Düşük)³⁶ Seviyedeki Kahramanı" başlığını taşır. Bu bölümde araştırmacı, büyük masallarında iki kahraman tipi

²⁸ Meletinskiy, *age*, s.180

²⁹ Meletinskiy, *age*, s.181.

³⁰ Meletinskiy, *age*, s.184.

³¹ Meletinskiy, *age*, s.187.

³² Meletinskiy, *age*, s.192. A. Rittershaus, *Neuislandische Volksmaechen*, No XVI.

³³ Meletinskiy, *age*, s.195.

³⁴ Meletinskiy, *age*, s.206.

³⁵ Meletinskiy, *age*, s.210.

³⁶ Meletinskiy çalışmasının bu başlığında Rusça "nizkiy" kelimesini kullanmaktadır. Kelime Rusçada 'düşük', 'alt', 'kısa' gibi anlamlar içermektedir.

olduğunu, birinci tipin epik, diğerinin ise “umut vaat etmeyen, alt seviyede görünen” kahraman olduğunu belirtmektedir. Bu kahraman alt sosyal konuma sahiptir, kötü giyinir, çevresindekiler tarafından küçük görülür, tembel ve saf görünümüne sahiptir, fakat beklenmedik bir anda kahramanlıklar gösterir, büyüdü nesnelere de yardım olarak amacına ulaşır.³⁷

Türk ve Moğol masallarında bu türdeki kahramanın genellikle ‘dazlak’ olduğunu belirten E. M. Meletinskiy, özellikle Türk ve Azerbaycan masallarında kel tipiyle sıkça karşılaştığını ve bu tipin genelde fakir dul bir kadının oğlu olduğunu söylemektedir.³⁸ Bu tipteki kahramanın Orta Asya halklarında da (Türkmen, Özbek, Kazak, Kırgız) yaygın olduğunu belirten E. M. Meletinskiy, özellikle Türk masallarındaki kel kahraman tipi için Prof. İ. N. Vinnikov’un el yazması materyallerini de kullanmıştır.³⁹

E. M. Meletinskiy’e göre, “düşük” kahramanın yaygın bir diğer tipi ise, dünyada “Kül-kedisi” adıyla ünlenmiş olan masal kahramanıdır. Araştırmacı, bu karakterin aynı zamanda erkek olarak da bazı halkların masallarında yer aldığını belirtmektedir. Örneğin Karel-Fin masallarında “Tuhkimus” veya “Tuhkamurmiçça” (*tuhka*- kül, *muri*- ocak) adlı kahraman erkek cinsiyettedir. E. M. Meletinskiy, çalışmasında sıklıkla “düşük” kahramanı “umut vermeyen” kahraman olarak da tanımlar. Genellikle bu kahraman çirkin, kısa boylu, uyuz veya keldir. Ayrıca bu estetik görünüm kahramanın büyüdü yardımcı veya nesnesi içinde geçerli olan bir tanımlamadır.⁴⁰

Çalışmasının “Sonuç” bölümünde büyü masalının bazı motiflerinin ilkel dünya görüşüyle bağlantılı olduğunu ileri süren E. M. Meletinskiy, gerek sanatsal bir tarz gerekse sanatsal yaratı olarak masalın kabile toplumunun çöküş döneminde yaratıldığını savunmuştur. Ona göre, “Halktan insanın sınırsız imkânlarına olan inanç ve demokratik bir eşitlik düşüncesi, folklorun en demokratik türü olan masala işlemiştir. Mitolojik tasavvurlarla dolu ve çoğunlukla ‘pratik’, majik bir amaç taşıyan ilkel efsanelerin büyü masalına dönüşümü, yasalara uygun bir sanatın doğuşunu tanımlayan bir devrimdir.”⁴¹

E. M. Meletinskiy’e göre masal kahramanlarının zaman içinde farklılaşması da değişen kabile ve aile yapısıyla bağlantılıdır.

“Sanatsal masalın kahramanı, şimdiye dek pek çok folklor uzmanı ve filologun kabul ettiği gibi, zaman içinde insansılaşmış mitik bir ilah değildir. Kahraman belirgin bir sosyal

³⁷ Meletinskiy, *age*, s.213.

³⁸ Meletinskiy, *age*, s.213.

³⁹ Meletinskiy, s. 215. 1897 yılında Belorusya’nın Hotimsk şehrinde doğan İsaak Natanoviç Vinnikov, L. Ya. Şternberg, İ. Yu. Kraçkovskiy gibi dönemin büyük hocalarından ders aldığı Leningrad Devlet Üniversitesi Dil ve Edebiyat Fakültesi’nden 1925 yılında mezun oldu. 1925-1929 yıllarında LDÜ Şarkiyat Fakültesi’nde, 1929- 1943 yıllarında Etnografi Enstitüsü’nde hocalık yaptı. Bu dönemde Orta Asya Arap halkının gelenekleri ve dili üzerinde çalışan araştırmacı, 1946 yılında profesör oldu. Talmud leksikolojisi üzerinde de çalışan Vinnikov, Orta Asya Arapları üzerine yayınlanmış çalışmaları bulunmaktadır. Kaynaklarda araştırmacının ölüm tarihine rastlanmamıştır. (26. 04. 2010- www.orientalstudies.ru)

⁴⁰ Meletinskiy, *age*, s.230.

⁴¹ Meletinskiy, *age*, s.256.

gerçeklikle kuşatılmıştır. Kahraman bir tanrı, bir şaman değil, ilkel toplumun sosyal açıdan sıkıntı çeken bir üyesidir... Masal, kahramanını öksüz, üvey kız, küçük oğlan olarak adlandırmaktadır, zira bu figürler tarihsel açıdan ilkel toplum yapısının çöküş sürecinde sıkıntı çekenlerdir... Üvey kız ve üvey oğlan kabileden aileye geçiş sonucunda kötü duruma düşmüşlerdir. Bu sistemde endogaminin yıkılması sonucunda üvey kız çoğunlukla yabancı bir kabileden gelen üvey anne tarafından aşağılanmış, ezilen bir hizmetçi konumuna düşmüştür”.⁴²

Büyü masalını gerçeklikle bağlantılı gören E. M. Meletinskiy, “Sosyal motifler sadece büyü masalına girmekle kalmaz, aynı zamanda onun estetiğinin de taşıyıcısı olurlar. Sanatsal bir tür olarak büyü masalının doğuşu bu sosyal olguların ortaya çıkışıyla belirlenmektedir. Masalın kahramanı mitlerden değil, sosyal süreçlerin, her şeyden önce gelişen sınıfsal ilişkilerin halkçı değerlendirmesinin yansıması olarak sosyal bir zeminde büyümektedir”⁴³ demektedir.

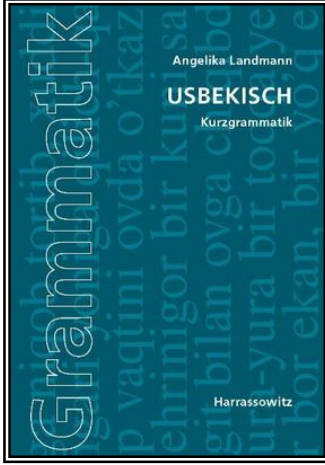
E. M. Meletinskiy, bu çalışmasında genel olarak masalda özel olarak da büyü masalında yer alan her karakterin toplumsal değişim süreçleriyle bağlantılı olduğunu, “masalın hiç de masal olmadığını” ortaya koymuştur. Yazarın 1958 yılında yayınladığı bu çalışmanın değerini koruyor olmasının altında yatan temel neden, masalın tarihsel süreçlerle bağlantılı bir seyir izlediğini, tek bir örnekten hareketle değil, birbirinden binlerce kilometre uzaktaki halkların masallarını inceleyerek vermiş olmasındadır.

⁴² E. M. Meletinskiy, *age*, ss. 257- 258.

⁴³ E. M. Meletinskiy, *age*, s. 259.

**Angelika LANDMANN, Usbekisch Kurzgrammatik,
Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2010, ss. VI+130.**

Erdem UÇAR*

Özbekistan'a ticarî, siyasî veya eğitim amaçlı seyahat yapacakların ve Özbekçe öğrenmeye başlayanların dikkate alması gereken bir çalışma olan *Usbekisch Kurzgrammatik*, yöntem bakımından yazarın, daha önce Türkiye Türkçesi hakkında yayınladığı eserlerle¹ aşağı yukarı aynı özellikleri sergiler. Bu yöntemde, esas olarak dilin temel düzeyde konuşularak öğrenilmesi ve temel kalıpların öğrenilmesi hedeflenir.

Çalışma, XIV bölümden meydana gelir. Eserin giriş kısmındaki *Lautlehre* 'Sesbilgisi' bölümünde kısaca Özbek alfabesi ve sesbilgisi hakkında bilgiler yer alır. İlk bölüm olan *Das Substantiv* 'İsim' bölümünde Özbekçedeki isim çekim ekleri ele alınır. II. ve III. bölümlerde sıfat ve zarflar üzerinde durulur. Daha sonra IV. bölümde zamir ve çeşitleri incelenir. V. bölümdeki *Die Zahlen* kısmında Özbekçedeki sayı sistemi ve sayı kelimelerinin yapısı

üzerinde durulur. VI. bölümde Özbekçede sık kullanılan edatlar örnekleriyle açıklanmış ve sıralanmıştır. VII. bölümde, yardımcı fiiller *bar* ve *yok* ele alınır ve cevherî fiil *e*'nin çekimleri incelenir. Müteakip bölümde fiillerdeki temel zaman ve tarz biçimleri ele alınır. IX. bölüm, sıfat fiille ve X. bölüm de zarf fiillere ayrılmıştır. Burada tabii sadece sık kullanılan sıfat ve zarf fiillere yer verilir. XI. ve XII. bölümlerde bağlaçlar ve ilgeçler üzerinedir. XIII. bölümde kelime teşkili üzerinde durulur ve Özbekçede sık kullanılan isim ve fiil yapım ekleri kısaca incelenir. Son bölümde de kısaca cümle bilgisi ele alınıp incelenir. Eserin sonunda da Özbekçedeki ekler sıralanır. Eser, konu indeksi ve kaynakça ile tamamlanır.

Usbekisch Kurzgrammatik, Özbekçe hakkında temel düzeyde bilgi sahip olmak isteyenlere faydalı olabilecek bir elkitabı olarak değerlendirilebilir.

* Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, Bornova-İzmir, 35100. merdemu@gmail.com.

¹ Angelika Landmann. **Türkisch Grammatisches Lehrbuch für Anfänger und Fortgeschrittene**, mit einer CD im MP 3-Format, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009. Angelika Landmann. **Tabellen zur Deklination und Konjugation**, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009. Angelika Landmann. **Türkisch Kurzgrammatik**, Otto Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2009.